

*Originalni naučni članak*

*Isidora JARIĆ,*

*Filozofski fakultet,*

*Univerzitet u Beogradu*

*Valentina SOKOLOVSKA,*

*Filozofski fakultet,*

*Univerzitet u Novom Sadu*

# **EGO I ALTERI: Socijalna analiza ličnih mreža podrške majkama u Srbiji**

---

*Rad nastoji da rekonstruiše lične mreže podrške na koje se oslanjaju majke u Srbiji. Analiza je izvršena preko metoda mrežne analize (Agneessens, Waege i Lievens 2006; Hlebec i Kogovšek 2013). Instrument je podeljen u tri manje celine koje se odnose na pružanje različitih tipova podrške: (a) emocionalne, (b) instrumentalne i (c) socijalne. Na osnovu prikupljenih podataka konstruisani su modeli ličnih socijalnih mreža koje akteri/ispitanice uspostavljaju sa alterima. Na osnovu urađenih analiza grupisanja po različitim karakteristikama ispitanica, izdvojene su one koje su u analizi pokazale najveće i najuočljivije razlike: (a) stepen obrazovanja, (b) broj dece, i (c) starost ispitanica prilikom rođenja prvog deteta.*

---

**Ključne reči:** lična mreža, mreža podrške, rezilijentnost, majke

*S*VAKO POJEDINAČNO DRUŠTVO PREDSTAVLJA komplikovan sistem društvenih odnosa oblikovan delovanjem različitih društvenih struktura. Sve ove strukture su oblikovane u saglasju sa različitim vrednosnim i ideoloških koncenzusima koji su eksplicitno, ili pak implicitno, unutar datog društvenog okvira prepoznati kao oni koji su opšte prihvaćeni i/ili podrazumevani. Ovi koncepti, koje interiorizujemo kroz proces socijalizacije, upisuju koordinate unutar kojih je moguće konstruisati različite identitetske konstrukte koje preuzi-

---

\* Rad je nastao kao deo potprojekta *Politike roditeljstva* u okviru projekta *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri* (broj 179035) Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

dorajar@eunet.rs; valentina.sokolovska25@gmail.com

maju u svojim socijalnim i ličnim životima članovi svakog društva. Elementi ovih identitetskih konstrukata ali i sami konstrukti određuju poziciju svake individue unutar svake od ovih mnogobrojnih struktura ali i šire društvene strukture koja unutar sebe integriše sve ove posebne društvene strukture, koje mogu biti i jesu u različitim odnosima preklapanja, sukobljavanja i/ili međuzavisnosti. Drugim rečima, ono što mi jesmo, kako se ponašamo i na koga se oslanjamo nije samo i jedino oblikovano našom slobodnom voljom i slobodom izbora već i različitim strukturnim preprekama, odsustvom mogućih izbora i različitim oblicima simboličkih presija koje su integralni deo naših identiteta.

Pojedinci participiraju u ovim različitim društvenim strukturama pre svega kroz svoje kontakte sa drugima. Kroz ove kontakte pojedinci oblikuju sopstvene *lične mreže*, koje predstavljaju deo društvene realnosti koji je za njih najvidljiviji. Lične<sup>1</sup> mreže sastavljene su od drugih pojedinaca (koji se još nazivaju i *alteri*) sa kojima osoba koja je u fokusu analize (*ego*) stupa u kontakt i gradi određeni odnos. Važan deo ove lične mreže sastoji se od onih altera koji osobi u fokusu analize pružaju različite vrste socijalne podrške. Značaj socijalne podrške koju osoba prima, kao i veličina mreže podrške, u smislu broja altera koji su uključeni u nju, je izuzetno veliki unutar čitavog niza različitih aspekata svakodnevice i direktno utiče na sposobnosti te osobe da se prilagodi različitim promenama u okruženju. Različita istraživanja pokazuju da količina socijalne podrške koju prima određena osoba korelira sa stepenom stresa koji osoba oseća (Thoits 1982; Lin, Ensel 1989), njenim osećanjem emocionalnog i psihološkog blagostanja (Thoits 1983; Thoits 1985; Veiel i Baumann 1992; Umberson, Chen, House, Hopkins i Slaten 1996), fizičkom vitalnošću, zdravljem i dugovečnošću (Antonucci, Fuhrer, i Dartigues 1997; Veiel, Baumann, 1992). Zanimljivo je istaći da postoje i istraživanja koja pokazuju da su lične mreže i socijalna podrška koju osoba iz njih crpi u korelaciji i sa drugim varijablama kao što su na primer *stavovi prema životu i društvu* (videti Agneessens, Waege, Lievens 2006). Naravno, uvek je važno u analizi imati na umu da je pojam *socijalne podrške* složena varijabla čija analiza treba da poveže najmanje tri različita indikatora: (a) broj altera uključenih u ličnu mrežu podrške, (b) intenzitet odnosa sa određenim alterima unutar lične mreže, i (c) tip podrške koju osoba dobija od određenih altera. U analizu ovog poslednjeg indikatora treba inkorporirati znanja o referentnom socijalnom kontekstu unutar koga se konstituiše i odigrava društveno

154 | 1 U literaturi se ove mreže nazivaju još i *ego mreže*.

ponašanje koje prepoznajemo kao socijalnu podršku. Jer, od referentnog socijalnog konteksta direktno zavise i očekivanja koja osoba u fokusu analize može imati od različitih altera. Ovo potvrđuju i različita istraživanja koja su u fokusu imala rekonstruisanje opštih obrazaca vezanih za dostupnost određenih vrsta podrške prema tipu altera (poput na primer rođaka, prijatelja, kolega i tome slično) koja pokazuju da su ova očekivanja unutar određenog socijalnog konteksta relativno stabilna u odnosu na različite altere (videti Bott 1971; Allan 1979; Fischer 1982). Istraživanja pokazuju da su najbliži rođaci posebno važni u situacijama kada se osoba nalazi pred važnim odlukama u životu i neophodno joj je da se posavetuje sa nekim (u smislu emocionalne podrške), kao i u situacijama kada očekuje različite vrste instrumentalne podrške (poput pomoći u negovanju bolesnika), dok se prijatelji pojavljuju kao značajniji alteri za socijalizaciju pojedinca i u različitim oblicima socijalnih druženja (Schweizer, Schnegg i Berzborn 1998; Wellman i Wortley 1989).

U ovom radu pokušaćemo da rekonstruišemo kako izgledaju lične mreže podrške na koje se oslanjaju majke u Srbiji, ko su alteri koji ih čine, kakvog su intenziteta odnosi koje one uspostavljaju sa različitim alterima i da li se ove mreže menjaju u odnosu na neke osobine ispitanica. Na osnovu urađenih analiza grupisanja po različitim karakteristikama, izdvojili smo nekoliko koje su u analizi pokazale najveće i najuočljivije razlike. To su: (a) stepen obrazovanja, (b) broj dece, i (c) starost ispitanica prilikom rođenja prvog deteta. Ostali rezultati nisu dalje komentarisani u radu.

## ***1. RODITELJSTVO U SRBIJI***

Društvo Srbije je u poslednjih četvrt veka prošlo kroz turbulentan proces društvene transformacije, koji su pratili brojni maligni zapleti. Istraživanja pokazuju da se u takvom uznemirujućem entropijskom okruženju pojedinci okreću socijalnim kontekstima unutar kojih je moguće uspostaviti izvestan stepen kontrole i dobiti neophodnu emotivnu potporu, vezujući se snažno „gotovo u totalnosti svoga življenja” za porodicu (Milić, Tomanović, Ljubičić, Sekulić, Bobić, Miletić-Stepanović i Stanojević 2010, 7) ili pak neke druge referentne okvire društvenosti unutar kojih je moguće ostvariti osećajne identifikacije koje omogućavaju stvaranje različitih vrsta difuznih unija. Ove difuzne unije predstavljaju nova jezgra društvenosti, unutar kojih se rađa empatija, osećanje pripadnosti i novi oblici društvene solidarnosti, koji su, naravno, uvek samo fragmentarni (Maffesoli 1996, 73). Tako,

fragmenti, individualnih privatnih iskustava, singularnih realnosti pojedinaca, posredovani različitim osećajnim identifikacijama, konstituišu nove iskustvene supstrate supra-singularnih realnosti koji su sastavljeni od ličnih mreža pojedinaca. Ovi iskustveni supstrati postaju nova društvena realnost koja ucrtava koordinate različitih arhitektonskih formi struktura mrežnog povezivanja<sup>2</sup> koja obeležavaju realnost društvene strukture novog *mrežnog društva* (Castells 2010) savremenosti i njegove meta-mreže (Jarić 2014).

Roditeljstvo je jedan od društvenih odnosa oko koga se grade partikularne lične mreže. U strukturu ovih mreža društvo upisuje različite simboličke granice koje su proizvod sinergetskog delovanja različitih (globalnih i lokalnih) društvenih struktura u kojima participiraju različiti individualni muškarci i žene, sa jedne strane, a sa druge strane proizvod delovanja partikularnih socijalnih konteksta unutar kojih se ove lične mreže konstituišu. Najopštije gledano, roditeljstvo je deo opšteg ljudskog rodnog iskustva koje se najtešnje povezuje sa konceptima feminiteta i maskuliniteta, posebno konceptima naglašenog feminiteta<sup>3</sup> (Connell 1987) i hegemonog maskuliniteta (Connell 1987; Connell 1995). Ono predstavlja dinamičan socijalni odnos pozicioniran unutar socijalnog konteksta koji je organizovan kroz rod i prema dominantnom rodnom sistemu ubeđenja (Arendell 2000, 1193), koji je istorijski varijabilan (Connell 1987). U tom smislu, konkretni muškarci i žene kao nosioci različitih relacionih identitetskih markera povezanih sa njihovim realnim i zamišljenim ulogama u procesu biološke reprodukcije, kroz realne prakse roditeljstva, i kroz sopstvene identitetske transformacije postaju aktivni proizvođači novih socijalnih značenja pojma roditeljstva u koji upisuju specifičnosti socijalnih konteksta unutar kojih se odvija njihova svakodnevnica. U samom tekstu pojam roditeljstva je razmatran isključivo kao društveni, politički i kulturni konstrukt, koji je istorijski i kontekstualno varijabilan, i koji nikako ne može biti "prirodan, univerzalan i nepromenljiv" (Glenn 1994, 4 prema Arndell 2000) produkt biološke

2 Koje može biti: (a) centralizovanog tipa, koji je oličan u slici mreže sa jednim centrom (*star network*), (b) decentralizovanog tipa, unutar koga se pojavljuje više međusobno povezanih „*star network-a*”, i (c) distributivnog tipa, koji podrazumeva autonomnost svakog čvorova koji autonomno donosi lokalne odluke o mrežnoj tipologiji i slanju poruka. U ovom tipu mreže organizacija i kontrola su rasprostrte i integrisane široko kroz celu mrežu, unutar koje postoji jednakost čvorova, dvosmerni karakter međusobnih veza između čvorova, visok nivo mogućnosti otpuštanja određenih čvorova (redundencije), i generalni nedostatak interne hijerarhije (Galloway 2010, 288).

3 To je koncept koji prema Connell predstavlja koncept recipročan konceptu hegemonog maskuliniteta (Connell 1987; Connell 1995)

reprodukcije. Jer kako Castells kaže „mi ulazimo u novu fazu u kojoj se kultura obraća kulturi, pošto je izmenila prirodu do tačke da je priroda artifičijelno oživljena kao kulturna forma” (Castells 2010, 508–509), te u tom smislu jedino i ima smisla baviti se istraživanjem i razumevanjem pluraliteta različitih kulturnih formi i njihovim transformacijama.

Transformacije različitih kulturnih formi, pa tako i praksi roditeljstva, uvek su posledice kumulativnog efekta mnoštva partikularnih promena (Fisk 2001, 219) unutar individualnih identitetskih konstrukata pojedinačnih žena i muškaraca nastalih tokom procesa prilagođavanja spoljašnjim izazovima. Jedan od takvih izazova u životima individualnih žena predstavlja materinstvo:

„Za žene postajanje majkom često menja gotovo sve, neretko na neočekivan ili čak šokantan način. Veoma često postavši majke žene otkriju da nema puno ljudi u njihovom okruženju na koje se mogu osloniti. Takođe, što je društvo patrijarhalnije, ženi će u većoj meri biti sužene i oduzete sve druge uloge i, u najgorem slučaju, ostaće do kraja života samo majka.” (Sekulić 2016, 140)

Ovaj stresni proces prilagođavanja umnogome zavisi od *socijalne otpornosti*, kako žene koja prolazi kroz iskustvo majčinstva tako i zajednice/zajednica u kojima ona emotivno participira, da se prilagodi/e novim izazovima i minimizira/ju njihov štetni uticaj (Alexander 2012 prema Pavićević 2016, 433) po lični integritet, ali i integritet zajednice prema kojoj ona oseća pripadnost. Unutar stresnog i nestabilnog okruženja društva Srbije ovaj koncept socijalne otpornosti se čini još važnijim jer pored ovih tenzija koje proizlaze iz promene statusa žene, koja sa rođenjem deteta postaje majka, što proizvodi serijske promene u različitim referentnim društvenim kontekstima u kojima ona participira, celokupna realnost meta-mreže društva Srbije je pod permanentnom tenzijom dugog trajanja koja prisiljava sve aktere, procese i partikularne socijalne kontekste da se neprestano prilagođavaju kako bi održali krhku stabilnost u uslovima permanentne socijalne transformacije.

Koncept socijalne otpornosti je višeslojna konstrukcija jer uključuje, kako, karakteristike pojedinaca koji participiraju u grupi, tako i obeležja same grupe kao celine (Cacioppo, Reis i Zautra 2011, 46). Iz tog razloga u literaturi nailazimo na, međusobno povezane, pojmove individualne otpornosti (*individual resilience*) i kolektivne otpornosti zajednice (*community resilience*).

*Individualna otpornost* predstavlja „proces, sposobnosti ili obrasce pozitivne adaptacije tokom ili nakon izlaganja štetnim iskustvima koji imaju potencijal da poremete ili unište uspešno funkcionisanje ili razvoj osobe” (Castleden, McKee, Murray i Leonardi 2011, 372). Ona obuhvata: (a) karakteristične načine ponašanja pojedinaca, (b) kompetencije pojedinaca za komunikaciju sa drugima, i (c) kompetencije pojedinaca za korišćenje kolektivnih resursa (Cacioppo, Reis i Zautra 2011, 44).

S druge strane, *otpornost zajednice* predstavlja „sposobnost zajednice da se nosi sa spoljašnjim stresovima i poremećajima koji su rezultat društvenih, političkih i ekoloških promena” (Adger 2000, 347), kao i „sposobnost zajednice da se samostalno organizuje, prilagodi stresu i poveća svoj kapacitet za učenje i adaptaciju ... i da pri tom održava svoje osnovne funkcije” (Jha, Miner i Stanton-Geddes 2013, 22). Rezilijentna zajednica treba da bude sposobna da „se bavi neprestanim, dugoročnim stresom, pronade nepoznatu unutrašnju snagu i resurse kako bi se efikasno nosila sa stresom i da mu se prilagodi i bude fleksibilna u tome” (Ganor i Ben-Lavy 2003, 106). U sociologiji, socijalna otpornost se definiše kao kapacitet društvenih subjekata (pojedina, grupa, zajednica, organizacija) da odgovore pozitivno na nevolje (Pavićević 2016, 435) i kao takva „nije lično svojstvo” (434), već kapacitet aktera za odupiranje stresnom udaru i naknadno normalizovanje stanja (433).

Otpornost zajednice je „proces koji povezuje mrežu adaptivnih kapaciteta (...) ka pozitivnoj putanji funkcionisanja i adaptaciji nakon poremećaja” (Norris, Stevens, Pfefferbaum, Wyche i Pfefferbaum 2008, 127–128). Ovaj model pretpostavlja da su individua, porodica i zajednica neodvojive komponente otpornosti i da sa odgovarajućom podrškom i ohrabivanjem ove veze između njih mogu da postanu potencijalni resurs i generator podsticanja budućih procesa individualnih i kolektivnih prilagođavanja (Landau 2007).

U tom smislu, porodične, prijateljske i profesionalne socijalne mreže nude emotivnu zaštitu, praktičnu pomoć i vitalne veze sa zajednicom. Na ovaj način konkretne žene unutar svojih ličnih života i partikularnih projekata materinstva obezbeđuju informacije, konkretne servise/usluge, podršku, druženje, odmor itd., a aktivno učestvovanje u aktivnostima zajednice/a unapređuje njihovu individualnu i roditeljsku dobrobit. Socijalna podrška je od suštinskog značaja za društvenu integraciju i emotivno blagostanje pojedinaca. Prepoznajući važnost veze sa zajednicom Walsh kaže: „Postoji nešto životno zaštitno u pripadanju grupi i

regularnoj socijalnoj aktivnosti bilo koje vrste” (Walsh 2006). Izvor snage i resursa u zajednici mogu biti multiporodične grupe, razne grupe podrške, brojni programi podrške, i sl., kao vredna mreža podrške majkama u nevolji. Veoma često uspešno prevazilaženje destabilizujuće situacije direktno zavisi od spremnost funkcionalnih i nefunkcionalnih pojedinki i pojedinaca da angažuju spoljnu socijalnu podršku u rešavanju i prevazilaženju svojih problema. Pod socijalnom podrškom mislimo na povezanost individue sa rodbinom, prijateljima, komšijama, radnom sredinom, ustanovama za profesionalnu pomoć i duhovnom podrškom, za koje mislimo da predstavljaju socijalnu mrežu na koju su žene upućene kulturom i tradicijom društva Srbije.

## 2. METOD I UZORAK

U ovom istraživanju sistemi socijalne podrške su analizirani preko metoda mrežne analize (Agneessens, Waeye i Lievens 2006; Hlebec i Kogovšek 2013). U skladu sa tim i instrument kojim su prikupljeni empirijski podaci bio je prilagođen ovom tipu istraživanja. Sam instrument bio je podeljen u tri manje celine/grupe pitanja koja se odnose na pružanje različitih tipova podrške: (a) emocionalne, (b) instrumentalne i (c) socijalne. Na osnovu prikupljenih podataka konstruisane su lične socijalne mreže koje akteri u fokusu analize uspostavljaju sa alterima. Razlika između ovog tipa ličnih mreža i sociocentričnih ili kompletnih mreža odgleda se u postojanju posebnog čvora mreže (koji čini *ego*) koji predstavlja osobu u fokusu analize, u našem slučaju ispitanicu/majku, dok ostali čvorovi mreže predstavljaju nosioce različitih uloga koje ego identifikuje u odgovorima na pitanja postavljena u upitniku (Everett i Borgatti 2005). Nosioci ovih uloga nazivaju su alteri,<sup>4</sup> a veza između ega i svakog pojedinačnog altera označava da se ego oslanja na podršku altera u bar jednom od ova tri oblika podrške. Ukoliko ego više puta navede jednog

4 Kojih u slučaju našeg istraživačkog instrumenta predviđeno ukupno 33. To su: majka, otac, svekrva, svekar, ispitanicina sestra, ispitanicin brat, partnerova sestra, partnerov brat, ženska članica šire ispitanicine porodice, muški član šire ispitanicine porodice, ženska članica šire partnerove porodice, muški član šire partnerove porodice, kćerka, sin, najbolja prijateljica, najbolji prijatelj, prijateljica, prijatelj, poznanik/poznanica, najbolja partnerova prijateljica, najbolji partnerov prijatelj, partnerova prijateljica, partnerov prijatelj, partnerov poznanik/poznanica, komšinica, komšija, koleginica, kolega, partnerova koleginica, partnerov kolega, doktor/psiholog/psihijatar, drugo (navesti ko), niko. S obzirom da je odnosu sa partnerom posvećen poseban deo istraživanja, partner je isključen kao mogući odgovor.

altera kao pružaoca podrške, utoliko će veza između ta dva čvora biti izraženija na mrežnom grafu. Za svakog ispitanika može se konstruisati jedinstvena *lična (ego) mreža*, a u istraživanjima na velikim uzorcima za grafički prikaz rezultata koristi se prosečna lična mreža koja nastaje reprezentacijom prosečnog broja veza između ega i altera na čitavom uzorku ili nekom njegovom delu.

Pri konstrukciji ličnih mreža izdvojeno je 12 različitih altera<sup>5</sup> koji se u prikupljenom empirijskom materijalu javljaju kao najčešći odgovori u bateriji pitanja koja se odnosi na socijalnu podršku koju ispitanice dobijaju ili očekuju. Samim tim, svaka od ličnih mreža koje ćemo predstaviti sastojće se od 13 čvorova, od kojih je jedan ego (ispitanica), a preostalih 12 su različiti alteri. Na svakom grafikonu mreže čvorovi su prikazani jednom od dve boje u zavisnosti od pola kojem pripadaju ego i alteri. Pored modela prosečne lične mreže konstruisane na kompletnom uzorku, konstruisane su i lične mreže različitih podskupova ispitanica na osnovu njihovih različitih demografskih karakteristika. Na ovaj način moguće je porediti strukture ličnih mreža različitih kategorija ispitanika.

Grafički prikaz ličnih mreža koje ćemo predstaviti zasnovan je Fruhterman-Rajngoldovom algoritmu (Fruhterman i Reingold 1991) koji pozicionira centralne čvorove u blizini ega, dok su čvorovi sa manjom centralnošću udaljeniji. *Centralnost* se u kontekstu mreža koje su konstruisane na osnovu empirijskog materijala prikupljenog za potrebe ovog istraživanja može tumačiti kao relativni pokazatelj *snage odnosa* između ega i određenog konkretnog altera (Newman 2010). Standardizovani numerički pokazatelji (*z skorovi*) snage odnosa mogu se prikazati i na grafikonu centralnosti svake mreže koji omogućava precizniji uvid u relativni značaj svakog altera.<sup>6</sup> Sve lične mreže, kao i grafikoni centralnosti konstruisani su korišćenjem paketa *qgraph* u okviru računarskog softvera *R* (Epskamp 2012).

Istraživanje je sprovedeno na teritoriji Srbije uključujući sever Kosova, gde je većinsko srpsko stanovništvo, na uzorku od 1560 ispitanica/majki.

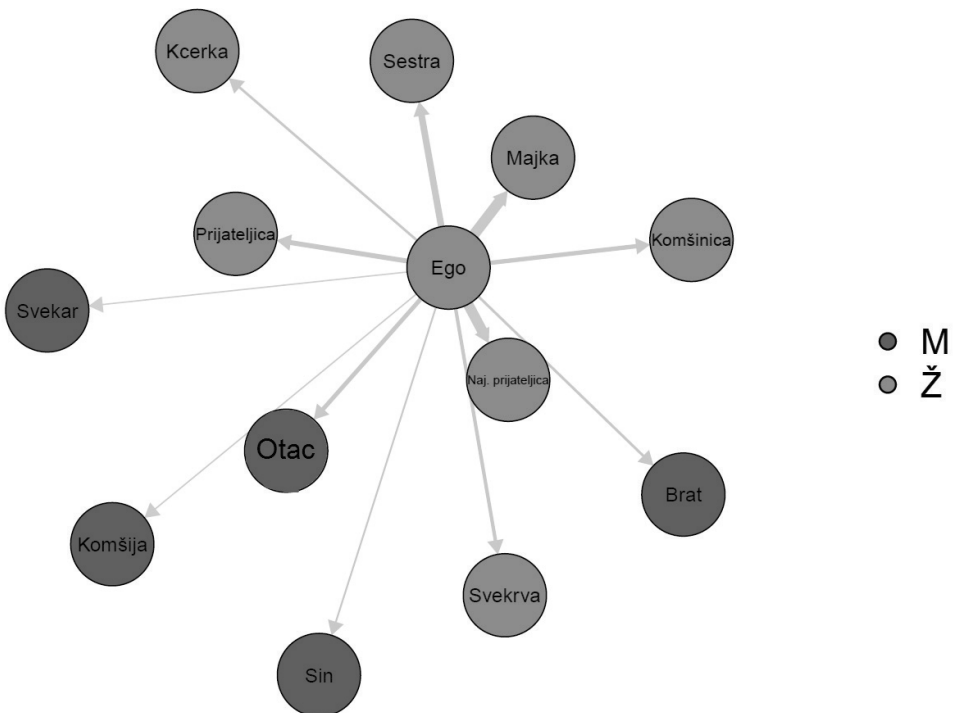
5 Od 33 koji su inicijalno bili ponudjeni ispitanicima kao mogući odgovori. To su: majka, otac, svekrva, svekar, ispitanicina sestra, ispitanicin brat, kćerka, sin, najbolja prijateljica, prijateljica, komšinica, komšija.

6 Značajnost razlika u snazi i centralnosti čvorova u mrežama proverene su dvosmernim t-testom za uparene uzorke. Između 84,5% parova čvorova u svim prikazanim mrežama postoje statistički značajne razlike na nivou  $p < 0,05$ . Razlike koje se nisu pokazale značajnim priložene su u Apendiksu ovog rada. Testirane razlike predstavljaju u isto vreme i razlike u distanci altera od ega na mrežnom grafu i razlike u pokazateljima centralnosti na odgovarajućem grafikonu centralnosti.



### 3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

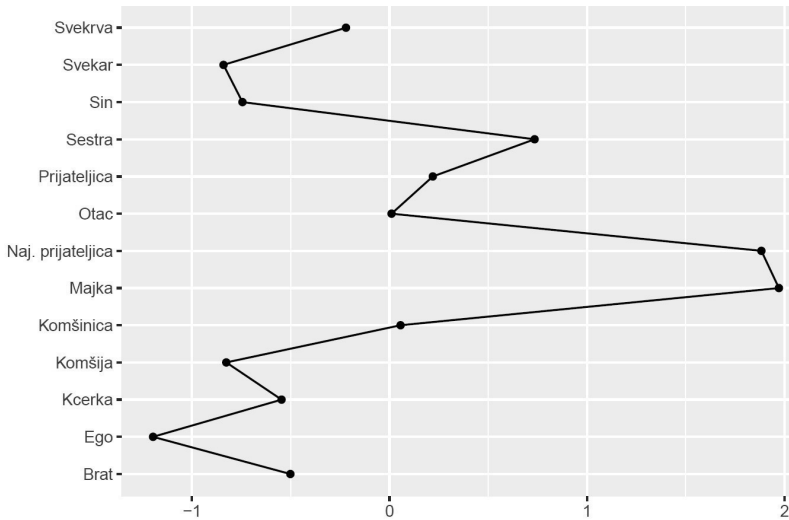
U delu analize koji sledi rezultati istraživanja su predstavljeni kroz različite vrste ličnih socijalnih mreža koje akteri u fokusu analize (ispitanice/majke) uspostavljaju sa različitim alterima iz svog porodičnog, prijateljskog i profesionalnog okruženja. Na slici 1 prikazana je ego mreža napravljena na osnovu čitavog uzorka istraživanja. Analizom topologije ove mreže možemo doći do nekoliko zaključaka: (a) centralni alteri ove mreže su *majka* i *najbolja prijateljica*, na čiju podršku se ispitanice u proseku najčešće oslanjaju; (b) oko ega se na gotovo podjednakoj udaljenosti nalazi i druga grupa altera koju čine: sestra, komšunica, prijateljica i otac; i na kraju (c) alteri koji su smešteni na periferiji, koji imaju najmanji značaj unutar ličnih mreža podrške ispitanica/majki koje žive u Srbiji su: kćerka, komšija, brat, sin, svekar i svekrva (videti sliku 1).



Slika 1. - Ego mreža čitavog uzorka

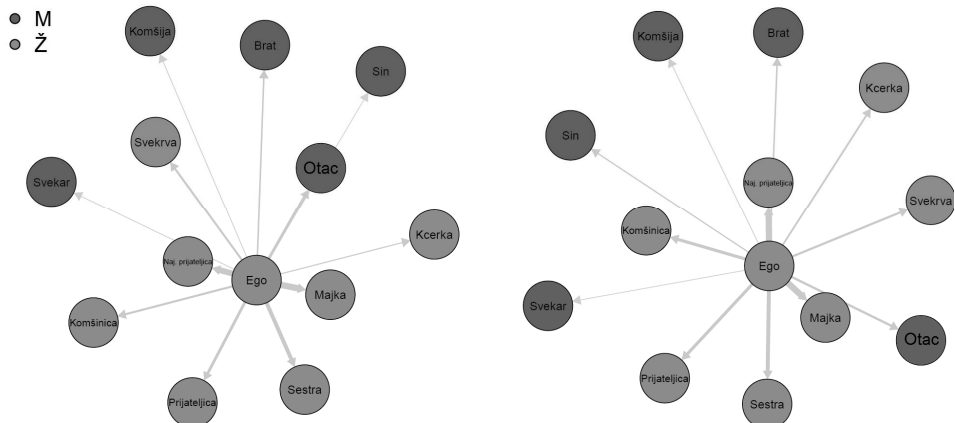
Upadljivo je da osim *oca*, svi drugi alteri muškog pola imaju veoma mali značaj jer su locirani na periferiji mreže. Ovaj zaključak potvrđuje i analiza numeričkih pokazatelja prikazana na slici 2, gde možemo videti koliko su veze između

ega i majke, i ega i najbolje prijateljice, snažnije u odnosu na ostale veze prikazane u mreži.



Slika 2. – Centralnost altera u ego mreži čitavog uzorka

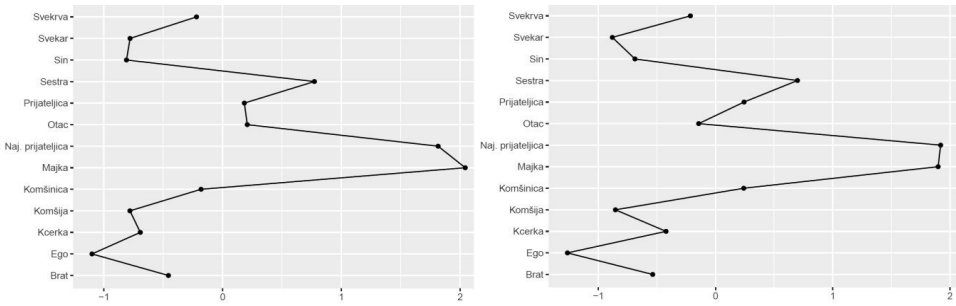
Jedna od važnih varijabli koje smo uključili u analizu bila je i *stepen obrazovanja* ispitanica. Na slici 3 prikazane su različite lične mreže za visoko obrazovane ispitanice i one sa nižim obrazovanjem. Pod varijablom visoko obrazovanje podrazumevali smo da ispitanica ima završenu minimalno višu školu, dok smo kao niže obrazovane ispitanice tretirali sve one koje imaju završenu srednju školu, i završenu ili nezavršenu osnovnu školu.



Slika 3. – Ego mreža visokoobrazovanih ispitanica (levo) i ego mreža ispitanica sa nižim obrazovanjem (desno)

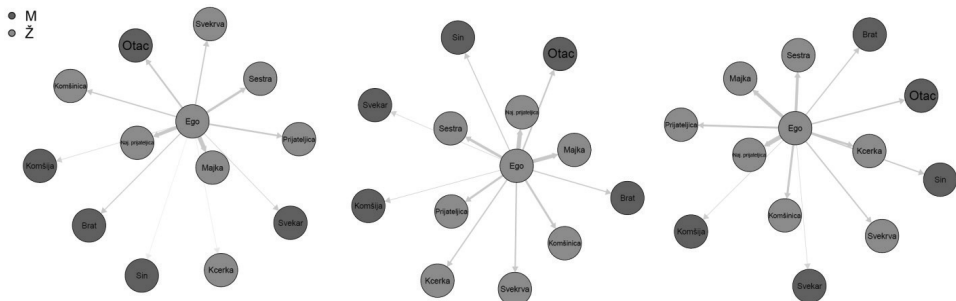
U mreži visokoobrazovanih glavne stubove podrške predstavljaju takođe majka i najbolja prijateljica. Razlika u odnosu na ukupan uzorak nalazi se u pozicioniranju drugih altera. Pored pomenutih uloga, jedino se za *sestru*, *svekrvu* i *oca* može reći da nemaju periferan značaj. Sa druge strane, kod niže obrazovanih otac i svekrva pripadaju periferiji, dok se *komšinica* pojavljuje kao jedini relativno značajan alter pored najbolje prijateljice i majke.

Grafik centralnosti na slici 4 potvrđuje ovaj zaključak, ali daje precizniji uvid u intenzitet odnosa podrške ukazujući na još jednu razliku između analiziranih poduzoraka visokoobrazovanih i niže obrazovanih ispitanica. Naime, razlika između snage odnosa između majke i najbolje prijateljice je u slučaju visokoobrazovanih veća u korist majke, dok je u slučaju niže obrazovanih ta razlika gotovo nepostojeća. U ovom slučaju je čak intenzitet veze sa najboljom prijateljicom, nešto veći od odnosa sa majkom. U obe grupe odnos sa sestrom zauzima treće mesto po intenzitetu veze (videti sliku 4).



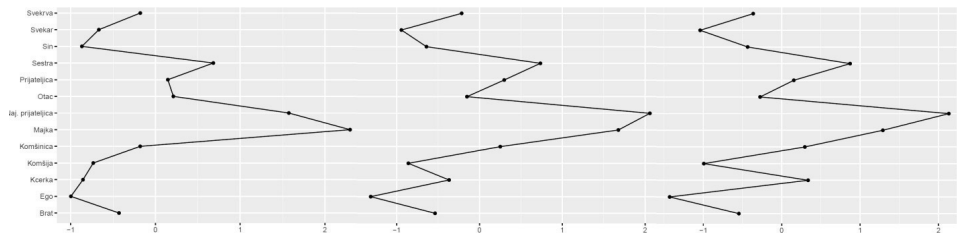
Slika 4. – Grafik centralnosti za visokoobrazovane (levo) i ispitanike sa nižim obrazovanjem (desno)

Na sličan način možemo proveriti razlike između grupa kada je kriterijum klasifikacije broj rođene dece (slika 5).



Slika 5. – Ego mreže žena koje su rodile jedno (levo), dvoje (u sredini) ili troje i više dece (desno)

Ova slika nam omogućava da uporedimo razlike i trendove promene sa rastom broja rođene dece: (a) u slučaju ispitanica sa jednim detetom, očekivano je da sin ili kćerka ne figuriraju kao pružaoci podrške, te su i mrežne veze prema njima veoma niskog intenziteta, tj. nepostojeće. Kao i u prethodnim slučajevima, osnove podrške čine *majka, najbolja prijateljica* i *sestra*, pri čemu se *otac* izdvaja od muških altera kao najsnažnija podrška; (b) u slučaju ličnih mreža podrške koje grade žena koje su rodile dvoje ili troje i više dece uočavamo pravilnosti promene intenziteta odnosa. Pre svega, *najbolja prijateljica* postaje značajniji izvor podrške u odnosu na majku, što je naročito vidljivo na primeru žena koje imaju troje i više dece. Drugo, kod žena koje imaju više od jednog deteta, deca se pojavljuju kao značajniji izvor podrške nego u slučaju žena sa jednim detetom (ali u odnosu na prosek čitavog uzorka). Pri tome, izdvaja se podrška *kćerke* kao naročito značajna. Takođe, značaj podrške oca takođe slabi sa porastom broja dece, da bi kod žena koje su rodile troje ili više dece ona bila gotovo periferna. Kao i slučaju prethodnom poređenja, jedini alter koji se pokazuje konstantno značajan i invarijantan je u odnosu na ove klasifikacije ispitanika jeste *sestra*. Na slici 6 možemo videti i kvantitativnu proveru ovih zaključaka.



**Slika 6.** – Grafik centralnost za mreže žena koje su rodile jedno (levo), dvoje (u sredini) ili troje i više dece (desno)

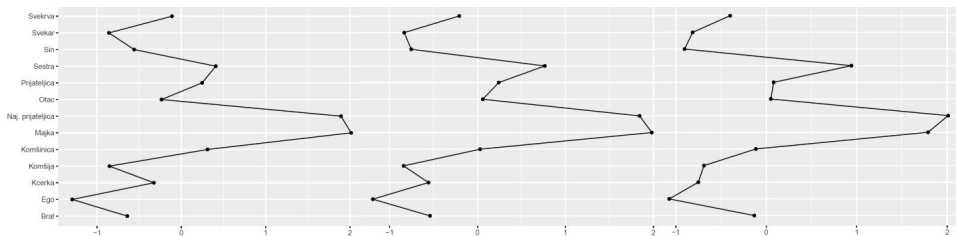
Grafik centralnosti pokazuje preciznije koliko kćerke postaju značajniji izvor podrške kod žena koje imaju troje i više dece. Naime, u čitavom uzorku su kćerke na devetom mestu kao izvor podrške, dok su kod majki koje imaju troje i više dece one pozicionirane na četvrtom mestu. Takođe, na ovom grafiku centralnosti vidimo da je centralnost kćerki u prvoj mreži približno -1, u drugoj približno -0,5, a u trećoj 0,25.

Na slici 7, prikazane su razlike između tri grupe ispitanika. Prvu čine žene koje su prvo dete rodile u periodu između 15. i 20. godina, drugu žene koje su prvo dete rodile između 21. i 30. godine, a treću one koje su to učinile nakon 30. godine.



**Slika 7.** – Ego mreže žena koje su prvo dete rodile između 15. i 20. godine života (levo), između 21. i 30. godine (u sredini) i nakon 30. godine (desno)

Kao i u prethodnom slučaju, možemo uočiti neke pravilne promene u tranziciji između ovih mreža. Pre svega, uočljivo je da u slučaju prve mreže postoji jasna polna diferencijacija u strukturi mreže, pri čemu su svi alteri muškog pola osim delimično *oca* prilično periferno pozicionirani, dok postoji više snažnih ženskih izvora pomoći među koje, pored *majke* i *najbolje prijateljice*, spadaju i *sestra*, *svekrva*, *komšunica* i *druge prijateljice*. Ponovo se interesantan trend uočava kada su deca u pitanju, s tim što je u ovom slučaju taj trend obrnutog smer-a. Naime, značaj podrške *sinova* i *kćerki* gubi na intenzitetu u odnosu na starost majke pri rođenju prvog deteta, što se ponovo najbolje ogleda na primeru treće mreže najstarijih majki. Na slici 8 možemo pomenuti trend takođe preciznije identifikovati.



**Slika 8.** - Grafik centralnostimreža žena koje su prvo dete rodile između 15. i 20. godine života (levo), između 21. i 30. godine (u sredini) i nakon 30. godine (desno)

Pored pomenutog, uočavamo i veoma blagi pad značajnosti podrške *majke* sa rastom broja godina ispitanica pri rođenju prvog deteta, koji je praćen vrlo blagim rastom značaja podrške *oca*. Nešto više je izražen rast značaja podrške *sestre* i *brata*.

## 4. ZAKLJUČAK

Realnost ličnih mreža podrške individualnim projektima materinstva u Srbiji obeležena je dominantnim ideološkim i vrednosnim matriksom (Butler 1990) patrijarhalnog društvenog poretka. Struktura mreža koja se može rekonstruisati iz odgovora naših ispitanica pokazuje da se žene u Srbiji uglavnom oslanjaju na: (a) druge žene, i to najčešće na *majke* i *najbolje prijateljice*, ali i sestre, kćerke, svekrve, prijateljice i komšinice; (b) generalno govoreći, lista altera na koje se žene najčešće oslanjaju pokazuje da su oni uglavnom *članovi njihovih porodica*, češće primarnih porodica (majka, sestra, kći, otac, brat, sin), a znatno ređe članovi partnerove porodice (svekrva i svekar) ili osobe iz okruženja (komšije). Sve ovo govori o tome da je pomoć i podrška porodice u avanturi roditeljstva i dalje ključna tačka oslonca za najveći broj žena u društvu koje nudi ograničeni broj mogućnosti za prevazilaženje tenzija vezanih za različite aspekte roditeljstva i brige o deci; (c) bez obzira na relevantne razlike među ispitanicama one podršku iz svog okruženja dobijaju od istih i/ili sličnih altera, što potvrđuju nalazi o sličnoj strukturi mreža podrške kod svih ispitivanih grupa ispitanica.

Zanimljivo je istaći da sa porastom obrazovanja ispitanica okrenutost ka podršci altera koji pripadaju primarnoj porodici ispitanice raste. Otac se pojavljuje kao mnogo značajniji alter unutar ličnih mreža podrške ovih ispitanica. Ovaj podatak ukazuje na verovatne razlike vezane za porodice porekla u kojima su tokom odrastanja ispitanica i roditeljske uloge bile različito rasporedjene u odnosu na ispitanice sa nižim obrazovanjem, u smislu uloge oca i njegove involviranosti u životu ispitanica verovatno i pre trenutka kada su postale majke. Pored oca kao važni alteri iz porodičnog okruženja unutar njihovih mreža podrške javljaju se i majka, partnerovi roditelji i sestre. Nasuprot tome, niskoobrazovane ispitanice podršku češće dobijaju od bliskih osoba iz neposrednog okruženja prijateljica i komšinica.

Sa porastom broja dece roditeljska podrška slabi a raste intenzitet podrške drugih porodičnih altera poput brata i sestre.

Ono što uznemiruje jeste postojanje jednog čvrstog obrasca koji govori o relativnoj stabilnosti strukture ličnih mreža podrške koje vrlo malo variraju u odnosu na obrazovanje, broj dece, i starost ispitanica prilikom rođenja prvog deteta. Posredno ovo oslanjanje na ljude iz bliskog i neposrednog okruženja bolno svedoči o nedovoljno regulisanoj ili nedovoljno pristupačnoj socijalnoj ponudi usluga vezanih za brigu o deci na koje bi se ispitanice/majke u Srbiji mogle osloniti. U

postojećim socijalnim okolnostima ovu prazninu popunjavaju uglavnom članovi njihovih porodica, bliske prijateljice i komšinice.

Ipak, ne treba zaboraviti da su sve socijalne mreže, relativno otvorene socijalne strukture, sposobne da se transformišu i proširuju bez ograničenja kroz integrisanje novih čvorova<sup>7</sup>, sve dok su nova čvorišta u stanju da uspostave veze sa onim postojećim, tj. dok se komunikacija unutar mreže nesmetano odvija. To je moguće ukoliko novopridodata čvorišta dele iste komunikacione kodove (npr vrednosti ili performativne ciljeve) sa onim postojećim (Castells 2010, 501). U tom smislu je i struktura socijalne mreže podrške podložna inovacijama, koje se mogu operacionalizovati na bar dva moguća načina: (a) kroz redefinisane komunikacionih kodova, pre svega onih koji proističu iz patrijarhalnog vrednosnog sistema koji još uvek dominantno obeležava realnost društvenog sistema društva Srbije kao i realnost ličnih mreža podrške, o kojima govori ovaj tekst, koje unutar njega egzistiraju, i (b) kroz rekonceptualizovanje samih mreža podrške, u koje u većoj meri treba integrisati altere koji nisu nužno u krvnom ili tazbinskom srodstvu sa osobom u fokusu, kroz promovisanje stilova života koji s jedne strane uključuju profesionalizaciju određenih aspekata brige o deci, a sa druge strane samoorganizovanje roditelja i uzajamnu pomoć.

## APENDIKS

### Prilog: **Rezultati t-testa razlika između snage podrške**

Nakon konstrukcije svih mreža podrške, za svaku mrežu urađen je dvosmerni Studentov t-test razlika između aritmetičkih sredina snage podrške za svaki par uloga (odnosno test na uparenim uzorcima). Za svaku mrežu urađene su razlike između 66 različitih parova čvorova, odnosno 660 t-testova ukupno za sve mreže. Od ukupnog broja urađenih testova, razlike u snazi podrške između su značajne na nivou značajnost  $p < 0,05$  kod 604 para. U preostalih 56 testova, zaključili smo da razlike u podršci različitih uloga nisu značajne. Ispod su navedeni ti parovi, zajedno sa rezultujućom p-vrednosti t-testa.

#### **Prva Mreža – Svi**

Majka – Najbolja prijateljica ( $p=0,333$ )

Otac – Komšinica ( $p=0,446$ )

<sup>7</sup> Same mreže sačinjene su od međupovezanih čvorova/čvorišta, koji obeležavaju tačke u kojima se krive ukrštaju.

Kćerka – Brat (p=0,389)  
Komšija – Svekar (p=0,609)

### **Druga mreža – Visoko obrazovane**

Prijateljica - Otac (p=0,802)  
Svekrva – Komšinica (p=0,591)  
Sin – Komšija (p=0,418)  
Sin – Svekar (p=0,490)  
Komšija – Brat (p=0,975)

### **Treća mreža – Niže obrazovane**

Majka – Najbolja prijateljica (p=0,868)  
Prijateljica – Komšinica (p=0,973)  
Otac-Svekrva (p=0,351)  
Komšija-Svekar (p=0,501)

### **Četvrta mreža - Nereligiozne**

Majka – Najbolja prijateljica (p=0,636)  
Otac – Komšinica (p=0,581)  
Svekrva – Kćerka (p=0,720)  
Svekrva – Brat (p=0,731)  
Kćerka – Brat (p=0,489)  
Sin – Komšija (p=0,395)

### **Peta mreža – 1 dete**

Prijateljica – Otac (p=0,465)  
Svekrva – Komšinica (p=0,988)  
Kćerka – Sin (p=0,699)

### **Šesta mreža – 2 dece**

Prijateljica – Komšinica (p=0,616)  
Otac – Svekrva (p=0,443)  
Sin – Brat (p=0,153)

### **Sedma mreža – 3 i više dece**

Majka – Sestra (p=0,191)  
Prijateljica – Kćerka (p=0,492)



Otac – Svekruva ( $p=0,659$ )  
Otac – Sin ( $p=0,442$ )  
Svekruva – Sin ( $p=0,722$ )  
Svekruva – Brat ( $p=0,378$ )  
Kćerka – Komšinica ( $p=0,848$ )  
Sin – Brat ( $p=0,591$ )  
Komšija – Svekar ( $p=0,640$ )

**Osmo mreža – Starost pri rođenju prvog deteta između 15 i 20 godina  
Majka – Najbolja prijateljica ( $p=0,636$ )**

Sestra – Prijateljica ( $p=0,449$ )  
Sestra – Komšinica ( $p=0,639$ )  
Prijateljica – Komšinica ( $p=0,700$ )  
Otac – Svekruva ( $p=0,419$ )  
Otac – Kćerka ( $p=0,560$ )  
Svekruva – Kćerka ( $p=0,191$ )  
Sin – Brat ( $p=0,542$ )  
Komšija – Svekar ( $0,937$ )

**Deveto mreža – Starost pri rođenju prvog deteta između 21 i 30 godina**

Majka – Najbolja prijateljica ( $p=0,197$ )  
Otac – Komšinica ( $p=0,663$ )  
Kćerka – Brat ( $p=0,768$ )  
Komšija – Svekar ( $p=0,837$ )

**Deseto mreža – Starost pri rođenju prvog deteta veća od 30 godina**

Majka – Najbolja prijateljica ( $p=0,421$ )  
Prijateljica – Otac ( $p=0,771$ )  
Prijateljica – Komšinica ( $p=0,166$ )  
Prijateljica – Brat ( $p=0,230$ )  
Otac – Komšinica ( $p=0,329$ )  
Otac – Brat ( $p=0,295$ )  
Kćerka – Komšija ( $p=0,387$ )  
Kćerka – Svekar ( $p=0,483$ )  
Sin – Svekar ( $p=0,149$ )  
Komšinica – Brat ( $p=0,880$ )

**LITERATURA:**

- Adger, W. 2000. "Social and ecological resilience: Are they related?" *Progress in Human Geography* 24 (2000): 347–364.
- Agneessens, F., Waeye, H., Lievens J. 2006. "Diversity in social support by role relations: a typology." *Social networks* 4 (28): 427–441.
- Allan, G. A. 1979. *A Sociology of Friendship and Kinship*. London: Allen and Unwin.
- Antonucci, T. C., Fuhrer, R., i J. F. Dartigues. 1997. "Social relations and depressive symptomatology in a sample of community-dwelling French older Adults." *Psychology and Aging* 12 (1997): 189–195.
- Arendell, T. 2000. "Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship." *Journal of Marriage and Family* 4 (62): 1192–1207.
- Bott, E. 1971. *Family and Social Networks: Roles, Norms, and External Relationships in Ordinary Urban Families*. London: Tavistock.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Cacioppo, J., Reis, H., i A. Zautra. 2011. "Social Resilience. The Value of Social Fitness With an Application to the Military." *American Psychologist* 1 (66): 43–51.
- Castells, M. 2010. *The Rise of the Network Society, Volume I (The Information Age: Economy, Society and Culture)*. Wiley-Blackwell: A John Wiley & Sons, Ltd, Publication.
- Castleden, M., McKee, M., Murray, M., i G. Leonardi. 2011. "Resilience thinking in health protection." *Journal of Public Health* 3 (33): 369–377.
- Connell, R.W., i J. W. Messerschmidt. W. 2005. "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept." *Gender and Society* 6 (19): 829859.
- Connell, R. W. 1995. *Masculinities*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Connell, R. W. 1987. *Gender and Power*. Polity Press.
- Epskamp, S., Cramer, A. O. J., Waldorp, L. J., Schmittmann, V. D., i D. Borsboom. 2012. "Qgraph: Network visualizations of relationships in psychometric data." *Journal of Statistical Software* 4 (48): 1–18.
- Everett, M., Borgatti, S.P. 2005. "Ego network betweenness." *Social networks* 1 (27): 31–38.
- Fisk, Dž. 2001. *Popularna kultura*. Beograd: Clío.
- Fischer, C. S. 1982. *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fruchterman, T. M. J., i E. M. Reingold. 1991. "Graphdrawing by force-directed placement." *Software—Practice and Experience* 11 (21): 1129–1164.
- Galloway, A. R. 2010. „Networks“. U *Critical Terms for Media Studies*, uredili W.J.T. Mitchell i B.N. Hansen Mark (ur.), 280–296. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Ganor, M., i Y. Ben-Lavy. 2003. "Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire." *Journal of Jewish Communal Service* Winter/Spring: 105–108.
- Hlebec, V., i T. Kogovšek. 2013. "Different approaches to measure ego-centered social support networks: a meta-analysis." *Quality&Quantity* 6 (47): 3435–3455.
- Jarić, I. 2014. „Pozicioniranje iskustva materinstva unutar socijalne mreže porodičnih odnosa.“ *Sociologija* 3 (2014): 458–473.
- Jha, A. K., Miner, T.W., i Z. Stanton-Geddes. 2013. *Building Urban Resilience: Principles, Tools and Practice*. Washington: Library of Congress Cataloging in Publication Data.
- Landau, J. 2007. "Enhancing Resilience: Families and Communities as Agents for Change." *Family Process* 46 (2007): 351–365.
- Lin, N., i W. M. Ensel. 1989. "Life stress and health: stressors and resources." *American Sociological Review* 54 (1989): 382–399.

- Maffesoli, M. 1996. *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: SAGE Publication; New Delhi: Thousand Oaks.
- Milić, A., Tomanović, S., Ljubičić, M., Sekulić, N., Bobić, M., Miletić-Stepanović, V., i D. Stanojević. 2010. *Vreme porodica: Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja i Čigoja štampa.
- Newman, M. E. J. 2010. *Networks: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, F., Stevens, S., Pfefferbaum, B., Wyche, K., i R. Pfefferbaum. 2008. "Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness." *American Journal of Community Psychology* 41 (2008): 127–150.
- Pavićević, O. 2016. „Koncept otpornosti u sociologiji." *Sociologija* 3 (2016): 432–449.
- Schweizer, T., Schnegg, M., i S. Berzborn. 1998. "Personal networks and social support in a multieθνic community of southern California." *Social Networks* 20 (1998):1–20.
- Sekulić, N. 2016. *Kultura rađanja*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja i Čigoja štampa.
- Thoits, P. A. 1982. "Conceptual, methodological, and theoretical problems in studying social support as a buffer against life stress." *Journal of Health and Social Behavior* 23 (1982): 145–159.
- Thoits, P. A. 1983. "Multiple identities and psychological well-being: a reformulation and test of the social isolation hypothesis." *American Sociological Review* 48 (1983): 174–187.
- Thoits, P. A. 1985. "Social support and psychological well-being: theoretical possibilities." U *Social Support: Theory, Research and Applications*, uredili I. i B. Sarason, 51–72. Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Umberson, D., Chen, M. C. D., House, J. S., Hopkins, K., i E. Slaten. 1996. "The effect of social relationships on psychological well-being: are men and women really so different?" *American Sociological Review* 61 (1996): 837–857.
- Van der Poel, M. G. M. 1993. "Delineating personal support networks." *Social Networks* 15 (1993): 49–70.
- Veiel, H. 1985. "Dimensions of social support: a conceptual framework for research." *Social Psychiatry* 20 (1985): 156–162.
- Veiel, H. O. F., i U. Bauman. 1992. "The many meanings of social support." U *The Meaning and Measurement of Social Support*, uredili H. O. F. Veiel i U. Baumann, 1–9. Bristol, PA: Hemisphere Publishing Cooperation.
- Walsh, F. 2006. *Strengthening Family Resilience*. New York: Guilford Press.
- Wellman, B., i S. Wortley. 1989. "Brothers' keepers: situating kinship relations in broader networks of social support." *Sociological Perspectives* 32 (1989): 273–306.
- Wellman, B., i S. Wortley. 1990. "Different strokes from different folks: community ties and social support." *American Journal of Sociology* 96 (1990): 558–588.

---

## *Ego and Alters: Social Analysis of Personal Support Networks to Mothers in Serbia*

The paper tries to reconstruct the personal support networks supported on which mothers in Serbia reckon on. Personal support networks have found in the focus of the analysis because of its importance within the whole range of different aspects of everyday reality that directly influence the ability of the

person in the focus of the analysis to adapt to the various environmental challenges and to respond to them. The analysis was carried out by the method of network analysis (Agneessens, Waeye i Lievens 2006; Hlebec i Kogovšek 2013). The instrument is divided into three sections that relate to the provision of different types of support: (a) emotional, (b) instrumental and (c) social. On the basis of the collected data we were created models of personal social networks that the actors/respondents establish with the alters. Based on the analysis of the grouping according to the different characteristics of the respondents, we distinguished those who showed the greatest and most obvious differences: (a) the level of education, (b) the number of children, and (c) the age of respondents during the birth of the first child. The presented analysis shows that women/mothers in Serbia mainly rely on: (a) other women, most often to their mothers and best friends, and then sisters, daughters, mothers-in-law, friends and neighbors; (b) Generally speaking, the list of alters to which women most often rely on shows that they are mainly members of their families, more often primary families (mothers, sisters, daughters, fathers, brothers, sons), and considerably less members of the partner's family (mothers-in-law ) or persons outside the family (neighbors); (c) irrespective of the relevant differences between respondents (such as the level of education, the number of children or the age at the time of the birth of the first child), mothers receive the support from the same and/or similar alters. This is confirmed by the findings that testify of a similar structure of support networks in all groups of respondents that were the subject of the analysis. In general, the analysis indicates the existence of a tenacious pattern that points to the relative stability of the structure of personal support networks that very little vary in relation to education, the number of children, and the age of respondents in the moment of birth of their first child.

---

**Key words:** personal network, support network, resilience, mothers.

*rad prijavljen: 14. IX 2017.*  
*rad recenziran: 26. IX 2017.*  
*rad prihvaćen: 5. X 2017.*